

Zakon o “pobačaju” Republike Hrvatske 1978. – 2008.

Act on the “abortion” of the Republic of Croatia 1978-2008.

Nenad Hlača

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

Primljeno: 15. 1. 2009.

Prihvaćeno: 3. 3. 2009.

SAŽETAK. Uvodno se analiziraju odredbe Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece koji je u Republici Hrvatskoj na snazi od 1978. godine. Prilikom donošenja zakona teorija obično daje kritičku opasku da će tek vrijeme, odnosno sudska praksa, pokazati u kojoj je mjeri i je li uopće neko zakonsko rješenje bilo razborito domišljeno. U ovom slučaju ulogu sudske prakse preuzela su statistička izvješća preko kojih pratimo učinkovitost zakona i njegovu primjenu u praksi. Službena statistička izvješća pokazuju da je uz primjenu istog Zakona broj legalnih pobačaja radikalno smanjen. Moglo bi se zaključiti da je to dokaz evidentnog civilizacijskog napretka i zapravo praćenje procesa prirodnog “odumiranja” jednog liberalnog Zakona iz 1978. godine. Da su uvjerljivi, ti statistički podaci ukazivali bi na izvanredan civilizacijski pomak i na ono što je san svakog zakonodavca koji se upušta u normiranje tako delikatnih područja: imati liberalan zakon i zamjetno sve nižu i nižu stopu legalno induciranih pobačaja.

Ključne riječi: pobačaj, Republika Hrvatska, zakon

ABSTRACT. The solutions of the Croatian Law on Health Measures in Implementation of the Right to Freely Decide on Childbirth, still in force from 1978, are analyzed. In the legislative activities, theory usually gives critical comments, but in reality, current judicial practice indicates if proposed legislative solutions are appropriate. In the case of this law, the role of the judicial practice has been overtaken by the annual official medical statistics on the legal abortions in the public hospitals. In that way it is possible to compare the implementation of the Law in the everyday practice. Official statistical reports demonstrate that the number of the legal abortions is declining under the implementation of the same law. It is likely that the figures are proof of the evident progress and that we can notice the decay of the liberal law from 1978. If this data is considered as a reality, they are an argument of the evident progress and even a dream for the legislator who is responsible for the legalization of such delicate matter: declining medical statistics on the legal abortions with the same liberal law.

Key words: abortion, act, Republic of Croatia

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Nenad Hlača, dipl. iur.,

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci,

Hahlić 6, 51 000 Rijeka

e-mail: nenad.hlaca@pravri.hr

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

UVOD

Sam naslov ovog rada mogao bi se višestruko tumačiti, kao *in memoriam* nekom zakonu iz davne 1978., ali i kao značajna obljetnica primjene jednog zakona. Rad ipak sadrži prigodnu analizu tridesetogodišnje primjene Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece u pravnom sustavu i medicinskoj praksi u Republici Hrvatskoj (RH) od 1978. do 2008. godine. Rijetko je koji zakon uspio na ovim prostorima doživjeti trideseti rođendan. Godinu 2008. preživio je Zakon što ga je 1978. donio tadašnji Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (SRH)¹. Zanimljivo bi bilo analizirati što li je to tako vrijedno u tom Zakonu da je još dio pravnog sustava RH. Prilikom donošenja zakona teorija obično daje kritičku opasku da će tek vrijeme, odnosno sudska praksa, pokazati u kojoj je mjeri i je li uopće neko zakonsko rješenje bilo razborito domišljeno. U ovom slučaju ulogu sudske prakse preuzela su statistička izvješća preko kojih redovito pratimo učinkovitost zakona i njegovu primjenu u praksi. Zakon, osim prava čovjeka da slobodno odlučuje o rađanju djece prekidom trudnoće, odnosno pobačajem, sadrži i pretpostavke za sprječavanje neželjenog začeća kontracepcijom ili sterilizacijom¹. Zakon sadrži i odredbe o umjetnoj oplodnji muževim sjemenom ili sjemenom drugog muškarca (čl. 30.). U to je doba, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, umjetna oplodnja bila jedini oblik pomoći neplodnim parovima, preteča čitavog niza metoda i postupaka koji danas infertilnim osobama omogućavaju ostvarivanje roditeljstva, ali koji još nisu normirani zakonom u pravnom sustavu Republike Hrvatske. Uporište za donošenje toga zakona bio je Ustav SFRJ iz 1974. godine koji je sadržavao ustavno načelo o pravu čovjeka na slobodno odlučivanje o rađanju djece (čl. 191.)². To isto načelo bilo je preuzeto i u Ustav SRH iz 1974. godine i ono je bilo temeljem za donošenje Zakona iz 1978. godine^{2,3}. Iako je terminološki neprijeporno da se radilo o pravu "čovjeka", u naravi je to isključivo bilo pravo žene. U slučaju sukobljenih interesa roditelja, oca i majke nerođenog djeteta, držimo da bi bilo protivno najboljem interesu djeteta djelovati protiv majke. Osim toga, takva intervencija značila bi i protupravno zadiranje u privatnost i tjelesni integritet majke. Zanimljive su rasprave koje polaze od rav-

nopravne uloge spolova i govore o pravnom statusu oca nerođenog djeteta, iako interese očeva, u slučaju sukoba interesa s interesima majke tijekom trudnoće, nije moguće ostvariti⁴.

IZVJEŠĆA O PRIMJENI ZAKONA O "POBAČAJU"

Statistički podaci o primjeni tog Zakona doista su impresivni. Naime, koja to država s negativnim demografskim trendovima, ako ništa drugo, zbog

Zanimljivo je pratiti statističke podatke iz Izvješća o prekidima trudnoće u zdravstvenim ustanovama u Republici Hrvatskoj. Znakoviti su podaci koji polaze od godine donošenja Ustava suverene i samostalne države – Republike Hrvatske 1990. godine. Od tadašnjih, 1990. godine, gotovo 40.000 (38.644) legalno induciranih pobačaja, u 2006. godini izvršeno je 4.733 legalnih pobačaja, a u 2007. godini 4.573. Najnoviji podaci za 2007. godinu sadrže podatke iz zdravstvenih ustanova prikupljene do 30. lipnja 2008. godine. Uz primjenu istog Zakona broj legalnih pobačaja radikalno je smanjen. Moglo bi se zaključiti da je to dokaz evidentnoga civilizacijskog napretka i zapravo praćenje procesa prirodnog "odumiranja" jednog liberalnog Zakona iz 1978. godine.

političkih razloga, smije dozvoliti da u pojedinim godinama broj pobačaja prema tom Zakonu bude gotovo isti broju rođene djece^{5,6}. Početkom devedesetih godina prošlog stoljeća Hrvatska je zabilježila prirodni pad u kretanju stanovništva, što znači da je stopa mortaliteta bila veća od stope nataliteta. Prema podacima o stopi ukupnog fertiliteta u Hrvatskoj, sustavno od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, pada stopa ukupnog fertiliteta koja osigurava jednostavno obnavljanje stanovništva. Podaci iz Statističkog godišnjaka RH koji sadrže usporedbu broja legalnih pobačaja i broja živorođene djece tijekom posljednjih trideset godina izuzetno su indikativni^{5,6}. Napose, valja upozoriti na podatke o primjeni Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece iz 1985. godine, kada je u RH izvršen 51.531 legalni pobačaj, a broj živorođene djece bio je 62.665. Gotovo da je

te godine izjednačen broj živorođene djece s brojem legalnih pobačaja^{5,6}.

Zanimljivo je pratiti statističke podatke iz Izvješća o prekidima trudnoće u zdravstvenim ustanovama Hrvatske^{5,6}. Znakoviti su podaci koji polaze od godine donošenja Ustava suverene i samostalne države – Republike Hrvatske, 1990. godine. Od tadašnjih gotovo 40.000 (38.644) legalno induciranih pobačaja, u 2006. godini izvršeno je 4.733 legalnih pobačaja, a u 2007. godini 4.573. Najnoviji podaci za 2007. godinu sadrže podatke iz zdravstvenih ustanova prikupljene do 30. lipnja 2008. godine^{5,6}. Uz primjenu istog Zakona broj legalnih pobačaja radikalno je smanjen. Moglo bi se zaključiti da je to dokaz evidentnoga civilizacijskog napretka i zapravo praćenje procesa prirodnog "odumiranja" jednog liberalnog Zakona iz 1978. godine¹. Da su uvjerljivi, ti statistički podaci ukazivali bi na izvanredan civilizacijski pomak i na ono što je san svakog zakonodavca koji se upušta u normiranje tako delikatnih područja: imati liberalan zakon i zamjetno sve nižu i nižu stopu legalno induciranih pobačaja. Takav slijed stvari gotovo je nestvarna iluzija koju bi vjerodostojno činila samo odgovarajuća primjena mjera edukacije mladih o spolnom zdravlju i statistika o prodaji sredstava za sprječavanje neželjenih trudnoća⁷. No, pokušaji uvođenja nastave o spolnosti u obvezatne školske programe u RH neslavno su propali u ideološkim dvobojima suprotstavljenih strana.

Na sivu zonu (ne)primjene zakona upućuju ponekad, doista rijetko, kraći članci iz crnih kronika našeg tiska. Večernji list od 27. siječnja 2009. objavio je članak pod naslovom "Poznati pulski ginekolog ilegalno obavio pobačaj", a dan kasnije, 28. siječnja 2009., slijedi članak pod naslovom "Ilegalni pobačaji" koji započinje rečenicom: "Moja sestra otišla je prije mjesec dana na pobačaj k doktoru R. G. U nedjelju joj je naglo pozlilo. Otišla je u pulsku bolnicu..." Najčešći postupak prekida trudnoće nakon 63. dana gestacije je vakuumska aspiracija i kiretaža kod koje se, kako opisuje medicinska literatura, tanka plastična cjevčica umeće kroz grlić maternice⁸. Obično se nakon postupka aspiracije izvrši kiretaža da bi svi dijelovi oplođenog jajašca bili odstranjeni. Dalje se navodi da su komplikacije kod aspiracije i kire-

taže rijetke, a kada i dođe do njih, one nisu zabrinjavajuće. Tvrdi se da je opća anestezija nepotrebna, a ponekad se propisuje kratkotrajno profilaktično uzimanje antibiotika⁹. Naslućuje se da je dio pobačaja, upravo stoga što se radi o rijetkim i nezabrinjavajućim komplikacijama, statistički izgubljen u privatnoj praksi. Upozorava se da službeni statistički podaci nisu pouzdani, budući da je nepoznat ukupan broj i vrste prekida trudnoća koje obavljaju neovlaštene osobe na neovlaštenim mjestima, tj. ilegalno, što vodi k zaključku da je postotak o broju apsolutnog pada prekida trudnoće vrlo vjerojatno pogrešan¹⁰.

Republika Hrvatska suverena je država od 1991. godine. Ustav Republike Hrvatske kao temeljni pravni izvor više ne sadrži odredbu o pravu čovjeka na slobodno odlučivanje o rađanju djece¹¹. Ustav RH sadrži odredbu prema kojoj su međunarodni ugovori koji su potpisani, na snazi i objavljeni, dio pravnog sustava RH i po pravnoj su snazi iznad zakona (čl. 140.)¹¹. Ustav RH (pročišćeni tekst) u čl. 62. navodi da država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život¹¹. Članak 21. Ustava RH navodi da svako ljudsko biće ima pravo na život⁹.

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini trenutno je jedini noviji obvezujući pravni izvor u Republici Hrvatskoj glede delikatnih odnosa ljudskih prava i medicine¹². Ta Konvencija izričito zabranjuje stvaranje embrija u istraživačke svrhe, ali istovremeno ne definira sadržaje i opseg pojma "embrij". Rješavanje tog delikatnog pitanja prepušteno je pravnim sustavima država članica^{13,14}. U pravnom sustavu te definicije nema. *Ratio legis* u svezi s poimanjem i pravnom kvalifikacijom embrija nije moguće objektivno razaznati jer nije pojašnjen u nacrtima i prijedlozima Konvencije. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine u čl. 14. propisuje da nije dozvoljeno korištenje postupaka medicinski potpomognute prokreacije u svrhu odabira spola budućeg djeteta, osim za izbjegavanje ozbiljne nasljedne bolesti vezane uz spol¹². Testovi koji pretkazuju genetske bolesti ili služe za identifikaciju ispitanika kao nositelja gena odgovornog za bolest ili za otkrivanje

genetske predispozicije ili podložnost na bolest mogu se obavljati samo u zdravstvene svrhe ili radi znanstvenog istraživanja vezanog uz zdravstvene svrhe i uz odgovarajuće genetsko savjetovanje (čl. 12.)¹².

Budući da je Europski sud za ljudska prava ovlašteno tijelo za davanje tumačenja glede dometa i sadržaja Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini, moglo bi se pretpostaviti da će se u odlukama suda nazrijeti stajalište suda glede pravnog statusa embrija. U tim delikatnim područjima, međutim, Europski sud za ljudska prava priznaje državama veliki stupanj diskrecije, tzv. "margin of appreciation"¹². Europski sud za ljudska prava za sada se suzdržavao od davanja tumačenja i izričite definicije embrija. Republiku Hrvatsku kao članicu Vijeća Europe obvezuje Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i judikatura Europskog suda za ljudska prava u svezi s pravom na život. Članak 2. Konvencije propisuje da će biti zaštićeno pravo svakoga na život¹². Tu je odredbu, međutim, vrlo teško interpretirati. Teorijsko je stajalište da termin "everyone" (engl.; svatko) ne isključuje mogućnost da i nerođeno dijete bude smatrano titularom prava iz tog članka, no zaključuje se da bi, kada bi se kao osnova za zaštitu prava nerođenih prihvatilo takvo tumačenje, pobačaj – *abortus provocatus* – trebao biti zabranjen. Konsenzus glede tih dvojbi ne postoji. Ta odredba Konvencije tumači se kao osnova za zaštitu prava djeteta od strane roditelja, zapravo majke, kao aktivno legitimiranih pravnih subjekata¹². U jednom od stajališta Europske komisije za ljudska prava iz 1979. godine zaključeno je da se termin "svatko" odnosi samo na rođene osobe, a ne i na nerođene, te da se ne može primijeniti na fetus. Europska komisija za ljudska prava 1977. godine zaključila je da se pravo na pobačaj ne može smatrati ljudskim pravom zaštićenim Konvencijom. Time je Komisija uvažila specifična stajališta, političku tradiciju i etičke prosudbe glede pobačaja i prava nerođenih koja su bitno različita u zemljama članicama Vijeća Europe¹⁵.

PRAVNI STATUS NEROĐENOG DJETETA

Kraj dvadesetog stoljeća obilježio je niz aktivnosti koje su dovele do novog poimanja prava djece. Konvencija UN-a o pravima djeteta iz 1989. godi-

ne, kao opće pravilo koje se primjenjuje kad nedostaju izravna uporišta u tekstu Konvencije, sadrži kriterij najboljeg interesa djeteta¹⁶. Zbog političkog konsenzusa postignutog u vrijeme prihvaćanja Konvencije, djetetom se definira svako ljudsko biće mlađe od osamnaest godina, osim ako se prema zakonu koji se primjenjuje na dijete punoljetnost ne stječe ranije (čl. 1.). Dakle, nema anticipiranog poimanja pravnog subjektiviteta nerođenog djeteta. Konvencija UN-a o pravima djeteta prihvaćena je 1989. godine, a dio pravnog

Naslućuje se da je dio pobačaja, upravo stoga što se radi o rijetkim i nezabrinjavajućim komplikacijama, statistički izgubljen u privatnoj praksi. Upozorava se da službeni statistički podaci nisu pouzdani, budući da je nepoznat ukupan broj i vrste prekida trudnoća koje obavljaju neovlaštene osobe na neovlaštenim mjestima, tj. ilegalno, što vodi k zaključku da je postotak o broju apsolutnog pada prekida trudnoće vrlo vjerojatno pogrešan.

sustava RH u postupku sukcesije bivše države postala je aktom o notifikaciji 8. listopada 1991. godine¹⁶. Vrlo je delikatna primjena standarda o najboljem interesu djeteta od trenutka začeća koja u nekim slučajevima, uz suglasnost majke, u praksi može doći do izražaja¹⁷. S obzirom na pravni subjekt u nastajanju, taj se pravni standard kao dio sadržaja roditeljske skrbi u pravilu odnosi tek na već rođeno dijete¹⁸.

Korisno je razmotriti i druge dokumente koji posredno određuju pravne standarde za uvažavanje i zaštitu prava nerođene djece. Tako Preporuka koja sadrži "Europsku povelju o pravima djeteta" Parlamentarne skupštine Vijeća Europe (br. 874 Doc. 4376 iz 1979.) sadrži stilizaciju: "... o pravu na život svakog djeteta od trenutka začeća"¹⁹. Isto tako važna je Preporuka br. 1046 iz 1986. godine "O uporabi ljudskih embrija i fetusa u dijagnostičke, terapijske, znanstvene i komercijalne svrhe" u kojoj je izraženo stajalište o važnosti definiranja biološkog statusa embrija, budući da postoji svijest o tome da je znanstveni napredak doveo do vrlo nesigurnog, neizvjesnog pravnog statusa embrija i fetusa, te da taj status još nije definiran pravom¹⁹.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Hrvatska se kao "mlada" demokracija uspijevala, do sada, obraniti od neminovne šire javne politizacije bremena Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece. Paradoksalno je što zbog nesuočavanja s tom političkom realnošću stoji čitav niz zakonskih prijedloga kojima treba uvesti reda u područje humane reprodukcije i koji bi "usput" trebali propisati eventualno nove pretpostavke za vršenje pobačaja ili uvesti zabranu vršenja pobačaja. Mišljenja smo da bi u krajnjem slučaju trebalo održati referendum kojim bi se otklonile dvojbe. U Hrvatskoj je 1999. godine prvi put provedeno istraživanje glede Europskog sustava vrijednosti (engl. *European Values Study*)^{20,21}. Hrvatska je "tipična" katolička zemlja poput Poljske, Italije, Španjolske ili Irske s udjelom od 84.5% katolika u populaciji. Jedno od pitanja u tom upitniku odnosilo se na podržavanje pobačaja u određenim okolnostima. U slučaju o trudnoći žene koja nije u braku 57.4% ispitanika izjasnilo sa da podržava vršenje pobačaja, a 30.2% ispitanika bilo je protiv. Na pitanje podržavate li vršenje pobačaja ako bračni par ne želi više djece, 53.1% ispitanika odgovorilo je potvrdno, a 36% ispitanika bilo je protiv^{20,21}. Neprijeporno je da je dugo razdoblje socijalizma i sustava vrijednosti koje je tada promovirano ostavilo dubok trag u svijesti i poimanju ljudi. Doista, postavlja se pitanje što danas u Hrvatskoj znači biti katolik. Projekcija tih podataka na možebitni referendum o pravu na pobačaj u Republici Hrvatskoj vjerojatno bi dovela do istih rezultata, pa se postavlja opravdano pitanje tko je zapravo katolik od onih 84.5% deklariranih. Istraživanje provedeno 2006. godine na reprezentativnom uzorku od 2.000 mladih u dobi od 15 do 29 godina također je dalo rezultat prema kojem se 66.2% ispitanika izjasnilo za pobačaj²². Rezolucija (1607) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe od 16. travnja 2008. naglašava da se pobačaj nikako ne smije promatrati kao metodu planiranja obitelji te da je pobačaj doista krajnje sredstvo²³. Većina zemalja članica Vijeća Europe ima zakone koji uz određene pretpostavke omogućavaju vršenje pobačaja. Čini se da apsolutna zabrana nije moguća jer ima slučajeva poput spašavanja života žene, silovanja, incesta, teških malformacija ploda, zbog kojih se vršenje pobačaja izuzetno dozvoljava.

Osim toga, nije primjereno u Europi bez granica tolerirati i zapravo poticati "zdravstveni turizam" koji evidentno postoji u praksi, u slučajevima kad zemlje imaju različite zakonom propisane pretpostavke za vršenje pobačaja. Sve te delikatne etičke dvojbe glede utemeljenosti ljudskih prava i zakona o pobačaju *de lege ferenda* zasigurno će duboko uzdrmati dostignuća farmaceutske industrije koja omogućavaju ženi vršenje pobačaja pomoću pila. Pobačaj i u tom slučaju ostaje osobna drama žene, odnosno čovjeka, da slobodno odlučuje o rađanju djece. Corinne A. A. Packer posvetila je knjigu "The right to reproductive choice" svojim roditeljima koji su odlučili da neće stati na sedmom djetetu: "*To my parents, who chose not to stop at seven...*"²⁴.

LITERATURA

1. Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece. Narodne novine 1978;18.
2. Savezna konferencija SSRNJ. Rezultati ostvarivanja društvenih stavova o pravnim aspektima ustavnog prava čovjeka da slobodno odlučuje o rađanju dece. 1. izdanje. Beograd: Savet za planiranje porodice Jugoslavije, 1982.
3. Demographic Research Centre. Fertility and Family Planning in Yugoslavia. 1. izdanje. Beograd: Institute of social sciences, 1980.
4. O'Neill PT, Watson I. The Father and the Unborn Child. *The Modern Law Review* 1975;2:174-85.
5. Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2007; 92-109 (internet). Available at <http://www.dsz.hr>. Accessed March 1, 2009.
6. Erceg M, Lesjak Z. Prekidi trudnoće u zdravstvenim ustanovama u Hrvatskoj 2007. godine. Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Služba za socijalnu medicinu, srpanj 2008; 1-16 (internet). Available at <http://www.hzjz.hr/publikacije/prekidi-2007>. Accessed March 1, 2009.
7. Hlača N. Abortion Act and incidence of legal abortions in the Republic of Croatia. *Bulletin of Medical Ethics* 2006;214:26-8.
8. Kulier R, Gülmezoglu AM, Hofmeyer GJ, Cheng L, Campana A. Medical methods for first trimester abortion. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2004;1:1-14.
9. May W, Gülmezoglu AM, Ba-Thike K. Antibiotics for incomplete abortion. *Cochrane Database Syst Rev* 2007;4:1-14.
10. Galić B. Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire. *Revija za sociologiju* 2006;3-4:149-64.
11. Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst). Narodne novine 2001;41.
12. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine (Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini). Međunarodni ugovori. Narodne novine 2003;13.

13. Matulić T. Pobačaj drama savjesti. 1. izdanje. Zagreb: Centar za bioetiku FTIDI, 1997.
14. Matulić T. Bioetika. 1. izdanje. Zagreb: Glas koncila, 2001.
15. Rust Bulfinch S. Introduction. *In*: Campbell D (ed.) Abortion Law and Public Policy. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1984;3-18.
16. Konvencija UN-a o pravima djeteta. Međunarodni ugovori. Narodne novine 1993;12.
17. Casini C. Pravni status embrija. *U*: Volarić Mršić A (ur.) Status ljudskog embrija. Zagreb: Centar za bioetiku FTIDI 2001;145-59.
18. Dickens MB, Cook RJ, Kismodi E. Reproductive Health case studies with ethical commentary. Haifa: The UNESCO Chair in Bioethics 2006.
19. Skegg PDG. Lawful Abortion and the Protection of Life. *In*: Skegg PDG (ed.) Law, Ethics and Medicine. Oxford: Clarendon Press 1984;3-26.
20. Baloban J. Europsko istraživanje vrednota – EVS 1999. Podatci za Republiku Hrvatsku. Bogoslovska smotra 2000;2:173-83.
21. Baloban S, Črpić G. Pobačaj i mentalitet u društvu. Bogoslovska smotra 1998;4:641-54.
22. Ilišin V, Radin F. Mladi problem ili resurs. Zagreb: Institut za društvena istraživanja 2007.
23. Boland R, Katzive L. Developments in laws on induced abortion: 1998-2007. *Int Fam Plan Perspect* 2008; 34:110-20.
24. Packer CAA. The Right to Reproductive Choice: a study in international law. Turku/ Åbo: Institute for human rights of Åbo Akademi University 1996.